"ROBINHOOD" VA "ALPOMISH" DOSTONLARIDA MILLIY KONSEPTLARNING LINGVOKULTUROLOGIK IFODASI

Quziyev Oybek Bekpulatovich
Urganch RANCH texnologiya universiteti xodimi

Annotatsiya. Tezisda ingliz va o'zbek xalq dostonlarida milliy konseptlarning tilda ifodalanish xususiyatlari "Robinhood" balladalari va "Alpomish" dostoni misolida tahlil qilingan. "El-yurt", "vafo", "nomus", "do'stlik" hamda "freedom", "justice", "fellowship" konseptlarining leksik vositalari, obrazlar tizimidagi o'rni va milliy mentalitet bilan aloqadorligi ochib berilgan. Adolat konseptining ikki dostondagi turlicha talqini xalqlarning tarixiy taraqqiyoti va qadriyatlar iyerarxiyasi bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: konsept, lingvokulturologiya, xalq dostoni, "Alpomish", "Robinhood", vafo, el-yurt, adolat, milliy mentalitet.

Аннотация. В тезисах анализируются особенности языкового выражения национальных концептов в английском и узбекском народном эпосе на материале баллад о Робин Гуде и дастана «Алпамыш». Раскрываются лексические средства, место в образной системе и связь с национальным менталитетом концептов «эл-юрт», «вафо», «номус», «дружба», а также «freedom», «justice», «fellowship». Различное толкование концепта справедливости в двух произведениях объясняется историческим развитием и иерархией ценностей народов.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, народный эпос, «Алпамыш», «Робин Гуд», верность, родина, справедливость, национальный менталитет.

Annotation. The theses analyse the linguistic expression of national concepts in English and Uzbek folk epics based on the Robin Hood ballads and the dastan "Alpomish". The lexical means, the place in the system of images and the connection with national mentality of the concepts "el-yurt", "vafo", "nomus", "friendship", as well as "freedom", "justice" and "fellowship" are revealed. The different interpretation of the concept of justice in the two epics is explained by the historical development and the hierarchy of values of the two peoples.

Keywords: concept, linguoculturology, folk epic, "Alpomish", "Robin Hood", loyalty, homeland, justice, national mentality.

Til va madaniyatning o'zaro munosabatini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada xalq dostonlari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki dostonlar xalqning ko'p asrlik tarixiy tajribasi, axloqiy me'yorlari va olam haqidagi tasavvurlarini til birliklari orqali mustahkamlab, avloddan avlodga yetkazib beradi. Antropotsentrik paradigma doirasida tilni o'z egasi bo'lgan xalqning dunyoqarashidan ajratib o'rganish mumkin emasligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. V.A. Maslova konseptni madaniyatning inson ongidagi o'ziga xos quyultmasi sifatida talqin etib, shaxs aynan konseptlar orqali madaniyat olamiga kirib borishini ta'kidlaydi [1]. V.V. Vorobyov esa lingvokulturologiyani til va madaniyatning tizimli birligini o'rganuvchi kompleks fan sifatida belgilab,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

milliy madaniy mazmunga ega til birliklarini tahlil qilishning metodologik asoslarini ishlab chiqqan [2]. Shu nuqtai nazardan ingliz va o'zbek xalq dostonlaridagi yetakchi konseptlarni qiyosiy o'rganish ikki xalq mentalitetining o'ziga xos jihatlarini aniqlash, ularning umumiy va farqli tomonlarini ilmiy asosda ko'rsatib berish imkonini beradi. Mazkur tezisning maqsadi "Robinhood" balladalari turkumi va "Alpomish" dostonida markaziy o'rin tutuvchi konseptlarni aniqlash hamda ularning til vositalari orqali ifodalanish xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, ilmiy adabiyotlar tahlili va dostonlar matnini shaxsiy talqin qilish asosida olib borildi. Tahlilda konseptual, qiyosiy va kontekstual yondashuvlardan foydalanildi. Konseptlarni aniqlashda A. Vejbitskaya ilgari surgan kalit so'zlar nazariyasi muhim tayanch bo'lib xizmat qildi. Olimaning fikricha, har bir madaniyatda shu xalqning qadriyatlari va hayotiy tajribasini jamlagan, matnlarda yuqori chastotada qo'llanadigan va boshqa tillarga to'liq tarjima qilib bo'lmaydigan alohida so'zlar mavjud bo'lib, ular madaniyatni tushunishning kalitidir [3]. O'zbek tilshunosligida N. Mahmudov til va madaniyat munosabatini o'rganishning nazariy asoslarini yoritib, o'zbek tilidagi milliy-madaniy semantikaga ega birliklarni xalq tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etish zarurligini asoslagan [6]. Ushbu qarashlarga tayangan holda dostonlar matnida tez-tez takrorlanuvchi, syujet rivojida hal qiluvchi ahamiyatga ega va qahramonlar xatti-harakatini belgilovchi so'zlar konsept ifodalovchilari sifatida ajratib olindi.

"Alpomish" dostonida markaziy o'rinni "el-yurt" konsepti egallaydi. Qahramon shaxsiy manfaatini emas, balki qo'ng'irot elining sharafini himoya qiladi, uning har bir g'alabasi butun urug'ning g'alabasi, har bir mag'lubiyati esa butun elning fojiasi sifatida idrok etiladi. V.M. Jirmunskiy va H.T. Zarifov o'zbek qahramonlik eposida qahramon obrazi el-ulus manfaatlari bilan ajralmas holda shakllanganini, bu esa epik an'ananing qabila-urug' munosabatlari davrida tarkib topgani bilan bog'liqligini ko'rsatgan [4]. Dostonda "el", "yurt", "ulus", "qo'ng'irot", "Boysun" kabi birliklar nafaqat geografik yoki etnik tushunchalarni, balki qahramon uchun muqaddas bo'lgan qadriyatlar majmuini ifodalaydi. Alpomishning qalmoq yurtiga safari, u yerdagi sinovlar va ona yurtga qaytishi butun syujetning o'qini tashkil etadi. Qahramon yo'qligida Ultontozning elga zulm o'tkazishi va Alpomish qaytgach adolatning tiklanishi el-yurt taqdirining qahramon taqdiri bilan bevosita bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi [5].

"Alpomish" dostonidagi yana bir yetakchi konsept "vafo" bo'lib, u "ahd", "va'da", "sadoqat", "or-nomus" kabi birliklar bilan uzviy semantik maydon hosil qiladi. Barchinoyning Alpomishni yillar davomida kutishi va sovchilar tazyiqiga qaramay ahdiga sodiq qolishi vafo konseptining badiiy timsoli bo'lib, o'zbek madaniyatida oilaviy sadoqat va berilgan va'daga vafo qilish oliy fazilat sanalishini ko'rsatadi [5]. Qahramonning yetti yillik zindon azobiga chidab, ruhan sinmasligi ham nomus va iroda konseptlarining ifodasidir. Dostonda "do'stlik" konsepti ham alohida o'rin tutadi: dastlab raqib bo'lgan Qorajonning Alpomishga do'st va madadkor bo'lishi, sadoqatli Boychibor otining qahramonga hamroh bo'lishi o'zbek xalqining do'stlik, birodarlik va vafodorlikni yuksak qadrlashini namoyon etadi. Ushbu konseptlarning dostonda ko'p marta takrorlanishi ularning xalq ongida chuqur ildiz otganidan dalolat beradi.

Robinhood balladalarida esa "freedom", "justice" va "fellowship" konseptlari ustuvor ahamiyatga ega. Qahramon va uning safdoshlari yashaydigan "greenwood" makoni feodal qonunlar amal qilmaydigan, adolat va birodarlik hukm suradigan erkin olam timsoli sifatida gavdalanadi. J.K. Xolt ta'kidlaganidek, Robinhood obrazi dastlab yeomanlar muhitida shakllangan bo'lib, uning qadriyatlari shu ijtimoiy qatlamning orzu-intilishlarini aks ettiradi [7]. Balladalarda "outlaw" so'zi salbiy ma'noda emas, balki adolatsiz qonundan himoyalanish uchun jamiyatdan chetga chiqqan, ammo axloqiy jihatdan pok

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

inson ma'nosida qo'llanadi. Bu esa ingliz lingvomadaniyatida qonun va adolat tushunchalari har doim ham bir-biriga mos kelmasligi haqidagi xalq tasavvurining tilda muhrlanganidan dalolat beradi.

"Fellowship" konsepti Robinhood va uning safdoshlari, xususan, Kichik Jon, rohib Tak va boshqa qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ularning birdamligi qon-qarindoshlik yoki urug'ga mansublikka emas, balki ixtiyoriy tanlov va umumiy qadriyatlarga asoslanadi. R.B. Dobson va J. Teylor balladalardagi bu birodarlik shaxslarning erkin ittifoqi sifatida talqin qilinishini, uning tarkibi esa turli ijtimoiy qatlam vakillaridan iborat ekanini qayd etadi [8]. Qahramonning ruhoniylar va Nottingem sherifiga qarshi kurashi ingliz jamiyatida mansabdorlarning suiiste'molliklariga nisbatan shakllangan ijtimoiy norozilikning badiiy ifodasidir. Shu bilan birga, balladalarda Robinhoodning qirolga sodiqligi saqlanib qoladi, ya'ni qahramon butun ijtimoiy tartibga emas, balki uni buzayotgan adolatsiz amaldorlarga qarshi chiqadi [7].

Konseptlarning tilda ifodalanishida qahramonga beriladigan sifatlashlar va nomlashlar ham muhim o'rin tutadi. "Alpomish" dostonida qahramonni nomlovchi "alp", "bahodir", "pahlavon", "bek" kabi birliklar uning jismoniy qudrati bilan birga ijtimoiy maqomi va el oldidagi mas'uliyatini ham ifodalaydi. Ayniqsa "alp" so'zi qadimgi turkiy epik an'anaga borib taqalib, qahramonlik eposining ko'p asrlik tarixidan dalolat beradi [4]. Qahramon kuch-qudratini ifodalovchi mubolag'ali tasvirlar, masalan, uning yoyini boshqalar ko'tara olmasligi haqidagi epizodlar jismoniy kuchni el himoyasi uchun berilgan ilohiy ne'mat sifatida talqin qiladi. Robinhood balladalarida esa qahramonga nisbatan "good yeoman", "courteous outlaw" kabi sifatlashlar qo'llanadi. Bu ifodalarda qahramonning jismoniy qudratidan ko'ra uning odobi, saxiyligi va kamonchilik mahorati birinchi o'ringa chiqadi [8]. Demak, o'zbek dostonida qahramon qadri ko'proq uning el oldidagi xizmati bilan, ingliz balladalarida esa shaxsiy fazilatlari va ijtimoiy xulq-atvori bilan o'lchanadi. Bu farq ikki xalqning ideal shaxs haqidagi tasavvurlari turlicha shakllanganini ko'rsatadi [1].

Milliy konseptlarning qiyosiy tahlili tarjima amaliyoti uchun ham muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. "Vafo", "nomus", "el-yurt" kabi o'zbek konseptlari ingliz tiliga "loyalty", "honour", "homeland" so'zlari orqali o'girilganda ularning milliy madaniy mazmuni qisman yo'qoladi. Masalan, "nomus" konsepti o'zbek madaniyatida shaxsning o'zigagina emas, balki oila va urug' sha'niga ham taalluqli bo'lib, bu jihat ingliz tilidagi muqobilda to'liq aks etmaydi [6]. Xuddi shunday, "greenwood" yoki "fellowship" so'zlarini o'zbek tiliga "yashil o'rmon" yoki "birodarlik" tarzida o'girish ularning ingliz madaniyatidagi erkinlik va ixtiyoriy ittifoq bilan bog'liq konnotatsiyalarini yetarli darajada ifoda etmaydi. Shu bois tarjimon konseptning madaniy yukini saqlab qolish uchun izohli tarjima, kontekstual kengaytirish va funksional moslik usullaridan foydalanishi zarur [2]. Bunday yondashuv madaniyatlararo muloqotda tushunmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, adolat konsepti har ikki dostonda yetakchi o'rin tutsa-da, uning mazmuni turlicha talqin qilinadi. O'zbek dostonida adolat jamoa va el-yurt manfaati bilan bog'lanib, tashqi dushmanga qarshi kurash va elga qaytgan tinchlik orqali ro'yobga chiqadi. Ingliz balladalarida esa adolat ichki ijtimoiy ziddiyatlar doirasida, shaxs erkinligi va ijtimoiy tenglik g'oyasi orqali namoyon bo'ladi. Birodarlik konsepti ham ikki dostonda farqli asoslarga ega: o'zbek dostonida u urug' birligi va do'stlik ahdiga, ingliz balladalarida esa erkin tanlov asosidagi ittifoqqa tayanadi. A. Vejbitskaya ta'kidlaganidek, bunday farqlar til birliklarining semantikasida o'z aksini topadi va ularni boshqa tilga o'girishda madaniy izoh talab etiladi [3]. Bu farqlar ikki xalqning tarixiy taraqqiyot yo'li, ijtimoiy tuzumi va qadriyatlar iyerarxiyasidagi o'ziga xosliklar bilan izohlanadi [2].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xulosa qilib aytganda, "Alpomish" dostonida el-yurt, vafo, nomus va do'stlik konseptlari jamoaviy qadriyatlar ustuvorligini, "Robinhood" balladalarida esa freedom, justice va fellowship konseptlari shaxs erkinligi va ijtimoiy adolatga intilishni ifodalaydi. Milliy konseptlarning dostonlardagi lingvistik ifodasini o'rganish xalqlar mentalitetini chuqurroq anglash, badiiy tarjimada madaniy mazmunni saqlash, chet tili ta'limida talabalarning lingvokulturologik kompetensiyasini shakllantirish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). М.: Изд-во РУДН, 1997. 331 с.
3. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.
4. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. М.: Гослитиздат, 1947. 520 с.
5. Alpomish: o'zbek xalq qahramonlik dostoni / aytuvchi Fozil Yo'ldosh o'g'li. Toshkent: Sharq, 1998.
6. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab // O'zbek tili va adabiyoti. 2012. № 5. B. 3-16.
7. Holt J.C. Robin Hood. London: Thames and Hudson, 1982. 208 p.
8. Dobson R.B., Taylor J. Rymes of Robyn Hood: An Introduction to the English Outlaw. London: Heinemann, 1976.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.